

NATURPLEJE

Indhold

Naturen har brug for får	3
Fårs græsningsadfærd i naturplejen	4
Styring af græsningstryk	8
Får overrasker positivt i naturplejen på Samsø ...	10
Naturgræsning og sygdomme	14
Naturforvalteren på Bornholm	18
Græsningsaftaler	21
Overvejelser for fåreavler og lodsejer	24
Fåreracer i naturpleje	26
Får og hedebrande genskaber heden	28
Værdifuld natur mangler pleje	30

FÅR – Tidsskrift for Dansk Fåreavl

Temahæfte: Naturpleje
September 2012

Udgivet af:

Landsforeningen Dansk Fåreavl,
Axelborg, Axeltorv 3,
1609 København V
Tlf.: 3339 4949
faareavl@sheep.dk
www.sheep.dk

Redaktør:

Anni Heiberg
Tlf.: 2425 5847
mail@anniheiberg.dk

Fotos:

Hvor ikke andet angivet: Annette Rosengaard Holmenlund

Layout og grafik:

Mette Skovmann Sørensen
mette@skovmann.dk

Berit Kiellerich har i mange år demonstreret fårenes naturpleje på Lystbækgård ved Ulfborg.

Naturen har brug for får

Danmark har hårdt brug for får, hvis heder og overdrev skal bevares. Får er gode naturplejere og skaber levende landskaber. I dag mangler store dele af Danmarks natur pleje.

Af cand. agro. Annette Rosengaard Holmenlund

Får har haft stor indflydelse på udviklingen af danske kulturlandskaber i flere årtusinder. De har skabt smukt afgræssede enge, overdrev og heder, og i dag har får stadig stor berettigelse i arbejdet med at pleje naturen. Men antallet af græssende får er gået stærkt tilbage. Der var mere end halvanden million moderfår i Danmark i midten af 1800-tallet, mens der i 2012 er knap hundredtusinde moderdyr tilbage.

Fårets tilbagegang ses på landskaberne. De traditionelle græsgange er groet til mange steder, og det samme er en god del af den varierede natur, vi sætter så stor pris på.

I Danmark er der omkring 382.000 hektar naturarealer beskyttet efter Naturbeskyttelseslovens § 3. Det er enge, strandenge, overdrev, heder og moser, og det vurderes, at en stor del af disse værdifulde naturområder trænger til afgræsning. Både kvæg, heste, geder og får kan klare denne opgave, og hvis de økonomiske støtteordninger til afgræsning bliver forbedret, vil fårets nye og vigtigste produkt i Danmark være at skabe levende landskaber. Får er meget mobile, og hyrder kan vandre igennem de plejekrævende landskaber, mens fårene bider de uønskede vækster ned. Denne driftsform ser vi syd for den danske grænse, hvor tyske lyngheder og højmoser bliver genskabt af fårehyrder, der betales for at lade deres får afgræsse områderne.

De danske fårehyrder driver på nuværende tidspunkt afgræsning på traditionel vis og har deres får under hegn. Kommuner og statsskove har hegnet store arealer, der venter på afgræsning. Resultatet af disse anstrengelser afhænger af, om det bliver attraktivt for fåreejeren at sætte sine dyr ind på områderne. Om hyrden bliver betalt for at flytte og se til dyrene i de pågældende områder. Indtil videre findes der cirka et dusin fårebesætninger i Danmark, der ernærer sig ved at pleje større naturområder.

Forudsætningen for, at en fårebedrift kan give overskud ved naturpleje, er, at hyrderne har stor erfaring og indsigt i fårepasning, og at ejeren kan lave gode græsningsaftaler. Og en politik, der vil gavne hyrdernes indtægtsmuligheder, er en forudsætning for, at flere landskaber i fremtiden bliver passet af får.

Naturpleje med får skaber udsøgte oplevelser af skønhed. Hyrderne kan skabe en natur og et liv i landområdet, der kan få området til at fremstå attraktivt for både tilflyttere og turister. Med dette hæfte om får i naturplejen sætter vi fokus på de mange overvejelser, fåreavleren skal gøre sig, inden han laver en aftale om naturpleje. Med en god aftale mellem lodsejer og fåreavler bliver samarbejdet til gavn for begge parter, og til gavn for den danske natur og alle os, der færdes i den.

Fårs græsningsadfærd i naturplejen

Får løser mange opgaver i naturplejen, men deres græsning skal styres for at opnå de bedste resultater.

Af cand. agro Annette Rosengaard Holmenlund

Får æder græsset imellem lyngen. De æder kun de fine skud af gammelt lyng og lader den grove stamme stå.

Hvis man vil opnå succes med naturpleje, er det vigtigt, at fårene præsenteres for de vækster, der skal udryddes, mens de er mest attraktive som næring. Væksterne skal desuden kunne ernære fårene tilstrækkeligt. Får lever først og fremmest af græs, men de nordiske korthaleracer og andre får, der er tilpasset nøjsom natur, vil også i høj grad angribe bark og blade på buske og træer.

Får og lam undgår normalt at æde giftige planter. Lam lærer at æde af deres mor, og voksne får smager kun meget lidt på en plante første gang, de møder den. Forgiftninger kan derfor undgås ved almindelig oplysning og god omtanke. Er en flok får vant til at udrydde en uønsket plante, vil de hurtigt gå løs på den, når de sættes ind. Derfor er erfarne naturgræssende får ofte dygtigere naturplejere end får, der har gået

på dyrket agerjord hele livet. Det er ikke altid racen der er vigtigst, men derimod de græsningsvaner lammene har lært af deres mor.

Heder og overdrev

Gyvel smager ikke godt om sommeren, og her er der masser af andet lækkert. Men om vinteren vil får kunne presses til at æde gyvel, især hvis der ligger sne over alle andre urter.

Lyng er på samme måde det bedst mulige måltid for får på heder om vinteren, men om sommeren vil fårene hellere æde de grønne græsskud omkring lyngen, så hedelyngen får lys og luft til at komme op og skabe grønne skud, der giver god vinterfodring. Uden fårene vil græsset bare overskygge og kvæle lyngen; derfor anbefaler vi at sætte får ud på heden tidligt på året. Senest i april, hvor fårene har gode chancer for

at komme græsarter som f.eks. bølget bunke, blåtop og bjergørhvene til livs, før de bliver for grove til fåreføde.

Brombær- og slåenkrat gør marker og skrænter ufremkommelige for både mennesker og får. Episoder, hvor sultne får er blevet fanget i brombærkrat, har lært naturplejerne, at får skal have kort uld for at bekæmpe brombær og slåen. Ved høj forekomst af slåen og brombær kan man med fordel benytte sig af samgræsning med geder, f.eks. Landrace- eller Wallisergeder. De er gode til at angribe de grove vækster og hænger ikke fast. På Samsø slår de stier i brombær og slåen, før Gutefårene sættes ind.

Nåletræer spreder frø og breder sig på hedearealerne. De gamle nordiske racer vil ved vintergræsning æde de små et-to-årige planter, inden de når at vokse op og give skygge.

< Får æder alle blade af hybenroser men lader stammerne stå. Roserne afkræftes, og udbredelsen stoppes.

< Spælsau-får æder gyvel med stort behag. Udryddelse af gyvel går dog bedst om vinteren, hvor der ikke er andet lækkert.

Strandenge

Tagrør er et af de bedste foderemner til får med lam. Bladene indeholder masser af protein, og har man områder med mange tagrør, kan får mæske sig i disse, indtil de bliver for høje og grove. Har man slået tagrør på et område, har får derfor gode chancer for at holde de tørreste områder nede den følgende sommer, blot de kommer ud tidligt nok. Det kan man benytte sig af ved afgræsning af strandenge, hvor vadefuglenes redepladser og udsigterne er vigtige. Fårene tramper fine stier i tagrørerne og kommer derfor bedre rundt end kvæg, der synker i sumpen.

Strand og klit

Rynket Rose/Rosa Rugosa eller populært **hybenrose** er en vækst, der faktisk smager rigtig godt. De tornede stammer bliver stående, men erfaringer med nordiske fåreracer har vist, at fårene hellere vil æde hybenrosernes skud, blade og frugter end kedeligt græs. Kommer fårene igennem et par gange om året, kan rosernes udbredelse stoppes. Lader man får græsse intensivt i et område med hybenrose, vil de kunne udryddes efter ca. fem år.

Skov, mark og eng

Glansbladet Hæg, som er i familie med kirsebær, er en amerikansk art, der er ved at invadere vestjyske skove, men de nordiske får, og muligvis også andre, kan afgnave de unge skud samt afbarke stammerne.

Bjørneklo er heldigvis en meget lækker foderplante. Får har med stor succes bekæmpet bjørneklo i årtier i Danmark, og lovgivningen forpligter den enkelte lodsejer til at komme ind i kampen mod bjørneklo. Bjørneklo har især bredt sig i våde enge langs vandløb, som har taget frøene med sig. Det kan være meget besværligt at hegne langs sådanne arealer, og her kunne en vandrende hyrde også tjene sin timeløn ved at gå et stykke om dagen med sine bjørneklo-elskende får. Der er dog store ulemper ved bjørneklo. Saften indeholder stoffer, der ved berøring giver fotosensibilitet, så hud, der har været i kontakt med saften, ikke tåler sollys. Nogle mener derfor, at det er bedst at bruge får med pigment i hovedet til at græsse bjørneklo. Alle fåreracer kan lære at æde bjørneklo, det er dog især de unge skud og blade, der er lækre. Derfor er det en god ide at sætte får tidligt ud, hvor de skal udrydde bjørneklo.

Birk er et problem på heder og i højmoser. Her kan man benytte sig af det faktum, at fårene hjælper hinanden. Et af fårene går hen over træet og lægger det ned, mens de andre æder bladene i toppen. Birk har dog ikke den bedste smag og er derfor ikke altid let at holde nede med får, hvis der er andre lækre vækster.

Brændenælder ædes også af får, men det er især midt på sommeren, fårene angriber denne. Desværre kan brændenælder også brede sig, hvor man græsser med får, især hvis fårene fodres, og arealet hermed tilføres næring. Lysninger, hvor der før har stået bjørneklo, har tendens til at gro til med brændenælder.

> Får er fantastiske til at bekæmpe den giftige plante bjørneklo.

< Får æder bark og blade på glansbladet hæg.

Et naturareal der i den grad trænger til at blive plejet. Lyngen er gammel, og enebærene skygger den ihjel. Fårene kan ikke klare arbejdet uden brænding.

Fjern næring

Vil man fjerne næring fra arealer, kan man lade fårene gå på de vigtige følsomme arealer om dagen og lukke dem ind og lade dem hvile på arealer, der er mindre vigtige om natten. Her vil de efterlade størsteparten af deres næring. Dette udnyttes af de vandrende hyrder i Tyskland og var den måde, man tidligere samlede næring fra udmarker til indmarker i gamle dage.

Bedre end deres rygte

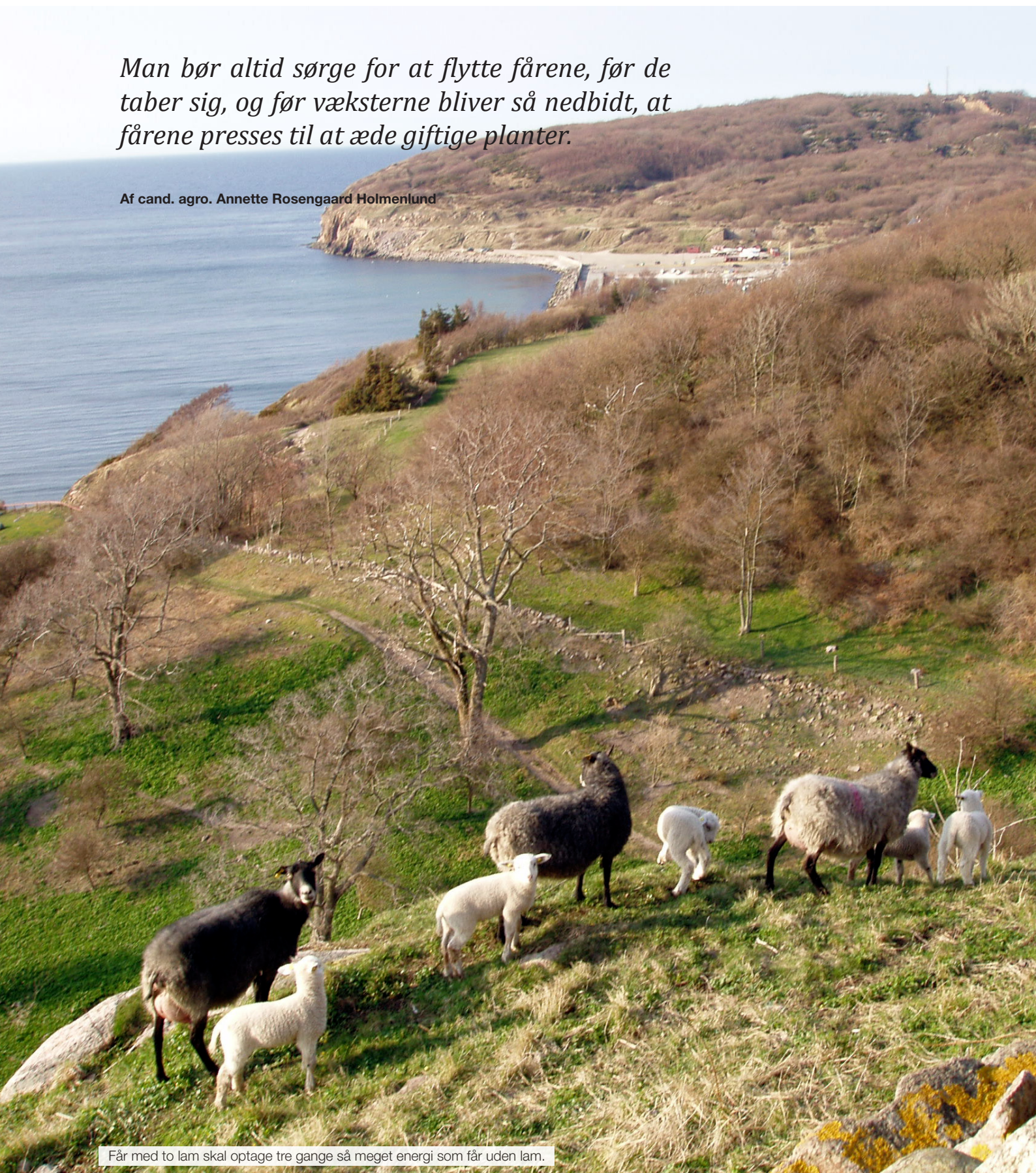
Det er blandt botanikere udbredt at udtale, at får efterlader kedelige biotoper. Det stemmer, hvis man bare efterlader dem på små arealer år efter år uden andre dyrearter på samme marker. Deres spaltede overlæber finder de lækreste planter og kommer ad åre til at undertrykke nogle plantearter.

Dette forebygges ved at skifte dyreart engang imellem og flytte fårene væk i en vækstsæson, så de sjældne planter (f.eks. orkideer) når at blomstre op og sprede frø. Fårene er gode til at skabe variation f.eks. korte tæpper imellem længere vækster, og de vil danne stier uden at trampe huller. Fårene vil hver dag trække samme vej ud på græs og hjem til hvilepladsen om aftenen. Får gør derfor landskaberne mere åbne for publikum. Får er generelt langt mere publikumsvenlige end kvæg og heste, da mange er bange for de store dyr.

Styring af græsningstryk

Man bør altid sørge for at flytte fårene, før de taber sig, og før væksterne bliver så nedbidt, at fårene presses til at æde giftige planter.

Af cand. agro. Annette Rosengaard Holmenlund

Får med to lam skal optage tre gange så meget energi som får uden lam.

En god økologisk græsmark giver 6.000 FE pr. ha pr. år og en god ugødet naturgræsmark ca. 2.500 FE pr. ha pr. år. Gode naturgræsmarker kan skaffe foder til cirka 10 moderfår med lam (1,5 i gennemsnit, behov i alt 2,5 FE pr. moderfår med lam) pr. hektar i sommerperioden og cirka 10 fravænnede får (behov 1-1,2 FE pr. får) pr. hektar i efteråret. I vinterhalvåret kan fårene finde gammelt græs og buske på områder, der ikke har været nedbidt i vækstsæsonen.

På et lyngareal kan man kun regne cirka 500-1.000 FE pr. ha pr. år, og da et får med lam skal bruge cirka 700 FE pr. år, er der ikke foder til mere end et får pr. hektar.

Tabellen nedenfor viser den daglige og årlige foderproduktion på de forskellige naturarealer, og hvor mange får et areal kan bære pr. år.

Selve græsningstrykket må styres ved altid at have nye arealer klar, og flytte dyrene når et areal er ædt op. Man

holder nøje øje med, om dyrene taber sig. Dyrene må naturligvis ikke sulte. Dog kan får til en vis grad tåle at tære på deres fedtreserver.

Man må ikke presse får, der er drægtige, diegivende eller skal vokse til at rydde naturarealer i bund. De skal flyttes, inden de taber sig mærkbart.

Tabel 1. Foderproduktion og belægningsgrad på forskellige græsarealer til får.

Arealtype	Foderproduktion FE/ha			Belægningsgrad
	Pr. år	Pr. dag i maj	Pr. dag i sept.	Antal får med 1,5 lam/år
Gode ugødede vedvarende græsarealer	2.500	25	12	3,5
Strandenge	1.500	15	7	2,0
Lyng/hede	750	7	3	1

< Lammene får snart udsultet moderfåret, og flytning bliver nødvendig, selv om alle brombær ikke er ædt endnu.

< Disse får har ikke lam, er ikke drægtige og kan klare en opgave, hvor de æder grove græsser og lyng, imens de taber sig, hvilket de sagtens kan tåle. De køres i Paradisbakkerne på Bornholm af Kenn Strøby.

Får overrasker positivt i naturplejen på Samsø

På Samsø har man mange års erfaringer med får i naturplejen. Erfaringerne er så gode, at fagfolk valfarter til øen for at se og høre om resultaterne.

Af journalist Anni Heiberg

Store arealer med utæmmelige, hurtigvoksende hybenroser. Overdrev, der sprang i skov og blev fældet, for så blot at gro til i brombær og slåen. Det var virkeligheden på mange naturarealer på Samsø, og de hårdføre, uønskede vækster stod til at vinde kampen over en alsidig flora og fauna på Kattegatøen. Maskinerne var sat på overarbejde, uden at det gjorde den store forskel. Men så kom Gutefårene, og så skete der noget.

- Gutefår, de kan!, siger skovfoged i Naturstyrelsen, Anders Søsted, med eftertryk.

- Når vi for eksempel rydder gammel skovbund, så sprøjter det op med brombær. Andre steder er det slåen. Nogle steder har vi kæmpet mod brombær med maskiner i tre-fire år uden

held. Men fårene går til den og bliver ved med at snuppe alle de nye skud. Det kan væksterne ikke holde til.

Mekanisk rydning holder ikke

EU-regler kræver, at medlemslandene plejer naturen i Natura 2000-områder, og her kan får spille en stor og aktiv rolle. Helst i kombination med kvæg.

- Hvis ikke vi bruger husdyr, så kan vi godt glemme alt om at rydde. Mekanisk rydning hjælper ikke. Det meste rejser sig omgående igen, og så er vi lige vidt, siger Anders Søsted.

- Hvis politikerne står fast uden vaklen, så ser jeg gode muligheder for fåreavlerne. Der vil blive større efterspørgsel efter får, og jeg er ikke i tvivl om, at der

kommer flere får i naturplejen. Men det skal være de rigtige får.

- Der er lige indført nye tilskudsregler til hegning og grundrydning, og det kan øge interessen. Niveauet for naturpleje i stat og kommune er ikke lige pralende alle steder. Der har været for få dyr, for få penge og for lidt vilje. Men nu begynder det at blive bæredygtigt, også økonomisk, siger Anders Søsted.

Resultaterne på Samsø

På Samsø mærker den kommunale fårehyrde, Peter Boll, den stigende interesse for fårenes indsats i naturplejen. Han passer kommunens besætning på 180 Gutefår, som græsser på omkring 200 hektar.

- Hos Naturstyrelsen plejer man at sige, at det ikke kan lade sig gøre at

< Hybenroser har invaderet store dele af dansk natur, og maskinerne kæmper en ulige kamp mod de vildtvoksende planter.

< Peter Boll, kommunal fårehyrde, modtager jævnligt gæster, der tager til Samsø for at se de gode resultater med får i naturplejen.

bekæmpe hybenroser. Men det er lykkedes her hos os, og mange kommer for at se vores resultater. Vi ser ekspeditioner på 50 mand, der kommer for at se fårenes arbejde. Når de sejler hjem fra Samsø, så har de kun får i hovedet, smiler Peter Boll.

Noget af det, han viser frem, er 14 hektar, der tidligere var tæt bevokset med hyben.

- Hybenrosen er den store synder. Den invaderer heder og strandenge, og vi har den overalt langs den danske kyst. Mekanisk bekæmpelse og sprøjtning har været nytteløst. Der er altid spirer tilbage. Men fårene kan. På fire år har Gutefårene slået stort set al hyben ihjel på de 14 hektar. Der er kun lige lidt tilbage i det ene hjørne, fortæller Peter Boll.

Når fårene har gjort det grove arbejde i nogle år og ryddet godt og grundigt op, så er det køernes tur. Meget gerne i samarbejde med får.

- Får kan godt lide blomster, og det sker der ikke noget ved i nogle år, for der ligger en stor frøbank i jorden. Men efter flere år kan græsset blive for fremtrædende. Derfor har vi køer sammen med

en lille gruppe får på de arealer, hvor der blot er tale om vedligehold. Det fungerer fantastisk. Køerne æder græsset, og fårene tager de roser og tjørn, der måtte stikke hovedet op. Vi har ingen problemer med at lade dyrene gå sammen, fortæller Peter Boll.

God økonomi

Peter Boll forventer, at kommunernes efterspørgsel efter får til naturpleje vil stige.

- Kommunerne har haft travlt efter kommunesammenlægningerne, men nu er de ved at have overskud til at tænke på naturarealerne.

- Jeg tror bestemt, der er gode perspektiver og god økonomi i naturpleje for fåreavlere. Hvis man søger arealtilskud, kan der være rimeligt store penge i afgræsning af naturarealer. Mange af de arealer, landets kommuner er ansvarlige for, er kraftigt tilgroede. Det koster kommunerne penge at køre ud og slå arealerne hele tiden, og de penge kan de bruge til at betale fåreavlerne for at lave naturpleje. Kommunerne bør sørge for hegn, strøm og vand, så fåreavlerne blot skal møde op med fårene.

”Vi ser ekspeditioner på 50 mand, der kommer for at se fårenes arbejde. Når de sejler hjem fra Samsø, så har de kun får i hovedet.”

Og man kan samarbejde med private, så de hegnede arealer bliver store, ellers er det ikke rentabelt. De skal gerne være 15-20 hektar.

- Det er dyrt for kommunerne og Naturstyrelsen at aflønne fårehyrder og indkøbe får. Derfor vil de gerne samarbejde med private fåreavlere. Jeg har f.eks. solgt en besætning til en privat avler på Sjælland, hvor fårene skal græsse på kommunal jord, siger Peter Boll.

Gutefårene har bragt orden i Samsøs natur. Nu er de blomstrende overdrev og strandenge tilbage.

Får og kvæg går sammen, hvor der blot er tale om at vedligeholde arealet.

Naturgræsning og sygdomme

Unge får ved ikke, at digitalis er giftig, og i foråret kan de grønne bladrosetter friste en ung gimmer til at æde mere, end hun tåler.

Naturpleje kræver særlig opmærksomhed over for visse sygdomme. Her omtales de vigtigste sygdomme, som hyrden skal være opmærksom på.

Af cand. agro. Annette Rosengaard Holmenlund

Den smukke natur er fuld af farer, og det er vigtigt, at hyrden kan tilse sine dyr og tjekke dem for sygdomsangreb. Får kan let angribes af både mikroorganismer og større levende skabninger, der forårsager, at fåret eller lammene udvikler sygdomme. Samgræsning med andre dyrearter har tidligere holdt fåreflokkene nede i passende størrelser, hvor sygdomsproblemer blev begrænset, men i store flokke med flere hundrede får kan sygdomsudbrud få alvorlige konsekvenser.

Her omtales de vigtigste sygdomme, som man skal forholde sig særligt til i forbindelse med naturpleje. Sygdommene er mere detaljeret beskrevet i "Hyrdetimer- håndbog i Fårehold og naturpleje" og i de mange artikler som dyrlægerne har skrevet i FÅR, Tidsskrift for Dansk Fåreavl.

Løbe-tarmorm

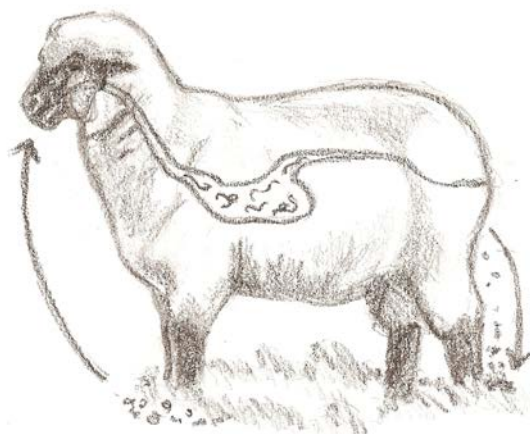
Løbe-tarmorm giver problemer ved ekstensiv græsning. Det er forskellige former for rundorme, som angriber henholdsvis i løbe- og i tarmkanalen hos de smittede får og lam. De findes

i alle fårebesætninger, og problemerne udvikler sig især, når får og lam går på samme marker år efter år, uden marken afhøstes som høslæt eller bliver græsset af kvæg eller heste mindst en gang i sæsonen. Fårenes græsningsmønstre gør, at de allerhelst vil æde af græs, som er i et ungt stadie, og dette stadie finder fårene, hvor de har græsset

tidligere på sæsonen. Løbe-tarmorm har den cyklus, at de via fårenes efterladenskaber har efterladt smitte i form af ormeæg. Æggene har herefter udviklet sig til infektiøse larver siden sidste afgræsningsbesøg.

Jo flere gange på et år marken bliver græsset ned af får, jo større er chancen

Det tager tre uger inden de optagede ormelarver bliver kønsmodne og lægger æg.

Udvikling af nye infektiøse larver fra de udskilte æg tager en uge til ½ år.

Tynd mave hos får er ofte et tegn på indvoldsorm. Der kan ydermere tilstøde flueangreb fra plantagefluen. Det er vigtigt at gribe hurtigt ind, hvis får ser sådan ud.

for, at får med lam har oparbejdet en høj ormesmitte i dyrene og på marken. I marken overvintrer ormesmitten til næste år ved hjælp af indkapslede ormeæg. Er der tørke og mangel på græsvækst i en græsningsperiode, indkapsles ormeæggene ligeledes, og de ophobede mængder af æg klækker efter nogle dage, når regnen er kommet igen.

Forebyggelse og bekæmpelse af løbe-tarmorm

- Rutinemæssige gødningsprøver
- Flyt til rene græsmarker senest 1. juli
- Flyt fårene fra markerne, når der kommer regn efter lang tørkeperiode.
- Få markerne afgræsset af kvæg eller heste f.eks. efter 1. juli, så markerne har lav ormebyrde til næste år.
- Tag slæt på nogle marker i foråret, før marken anvendes til græsning.

Har man ikke disse muligheder, kan man afgræsse med voksne får, der ikke får lam og derfor stort set er immune overfor ormeangreb. Undersøgelser har vist, at det især er sidst i drægtigheden og efter læmning, at fårene udskiller ormene, og at lammene optager og opformerer smitten. Derfor opererer naturplejere også med begrebet entreprenørfår om får, der arbejder i naturpleje uden at få lam. Det kan enten være kastrerede væddere (beder), eller får som ikke har været i nærheden af en vædder.

Det er altså ved naturgræsning yderst vigtigt at tage jævnlige gødningsprøver samt veje lammene for at være sikker

på, at de ikke får lov til at gå i stå (nedsætte tilvæksten) på grund af orm.

Viser det sig, at der er orm, skal man give ormekur efter aftale med dyrlægen.

Coccidiose

Coccidiose kan ramme lam, der udbindes på samme marker år efter år. Coccidier er små encellede mikroorganismer, som lever i dyrenes tarmkanal. De kan ødelægge tarmslimhinden og medfører utrivelighed og diarré hos lam. Voksne får bliver immune overfor coccidier, mens lam er følsomme overfor smitten.

Coccidierne optages via gødningsforurenede vand eller foder. Parasitten invaderer tarmslimhinden og opformerer sig kraftigt i tarmen, hvorunder store mængder tarmslimhinde destrueres. Binder man lam ud på samme arealer år efter år, kan der udvikles massiv forekomst af græsmarkscoccidiose. Sådanne marker bør pløjes om, og man må lave en ny fold til udbinding af lam.

Skovflåt

Skovflåt er blevet en stor fare i skovliggende områder, og de findes i træer i udkanter af skovområder. Når man sætter får med lam ind i tilvoksede områder for at undgå, at områderne springer yderligere i skov, risikerer man, at lammene bliver angrebet af hundredvis af skovflåter. Det er ikke de små blodsugere, der er det værste problem. Det er derimod de bakterier og vira, de bærer i deres spyt overført fra tidligere værter (rådyr), og som de smitter deres nye værter med.

Fra rådyr overfører skovflåt bakteriesygdommen Anaplasmose, der giver høj feber hos lam samt adgang til infektion via blodbanen, så lammene pådrager sig ledbetændelse. Lammene kan dog være immune via deres mor.

En virus overført fra skovflåt hedder

Louping Ill. Virus angriber centralnervesystemet, og symptomerne er pludselig død, eller lam der "går i ring". Man kan vaccinere imod Louping Ill, men det er kostbart.

Det store opsving i antal skovflåter har bevirket, at afgræsning af skovområder ofte løses af voksne får uden lam. Flåtangreb forebygges ved at påsmøre lammene et pour on middel ved udbinding. Flåter er ikke noget problem på agerjord.

Spyflueangreb

Spyflueangreb er et stort problem ved naturpleje i trærige/skyggefulde/vindstille og varme områder. Skal spyfluerne undgås, må fodringen være så stabil, at får og især lam undgår tynd afføring. Udsving i fodringen kan hurtigt udløse diarré, som giver irritation og små læsioner af huden omkring endetarm og hale. Herved bliver der mulighed for spyflueangreb. Spyfluer lægger deres æg på beskadiget hud og i sår. Når spyfluerne lægger æg på fårenes beskadigede hud, vil maddikerne udvikles, bore sig vej via læsionerne og æde gange inde under huden. Det kan betyde, at store hudområder har løsnet sig, når man opdager skaden. Erfarne hyrder kan lugte, hvis et dyr er angrebet i flokken. Man behandler med bl.a. antibiotika og insektmiddel. Forebyggelse består i at undgå diarre. Man forebygger også ved at klippe lammenes bagparti, hvis der er risiko for spyfluer. Desuden kan man kupere halerne på nyfødte lam af racer med lang hale.

Leverikter

En parasittype, som kan afsløres i gødningsprøver, er den Store Leverikte (Fasciola Hepatica). Leverikten findes især i områder, som jævnligt oversvømmes og har den lille pytsnegl som mellemvært. Pytsneglen kan opholde sig både på land og i vand, og den forekommer i sæsonprægede vandsamlinger og mudrede steder, der tørrer ud i dele af året. Leverikterne lever i lammene og fårenes lever og galdegange, og de afsløres ved slagtning eller obduktion. En bekæmpelsesstrategi må aftales med dyrlægen. I Wales er det leverikter og ikke orm, der skaber de største problemer i fårebesætningerne.

Giftige planter

Lam lærer at æde af de voksne får, og det er derfor sjældent, at de bliver forgiftede af de mange giftige planter, som findes. Får smager kun meget lidt på en plante første gang, og bliver de dårlige, æder de ikke mere af den pågældende planteart. Der er derfor få situationer med forgiftninger.

Årsager til forgiftning:

1. Planten er så giftig, at selv en lille smagsprøve er dødelig (Taks og Gifttyde).
2. Lammene går alene og presses til at æde de giftige planter, fordi de er sultne (Kær-padderokke og Fingerbøl).
3. Fårene fodres med giftige planter.

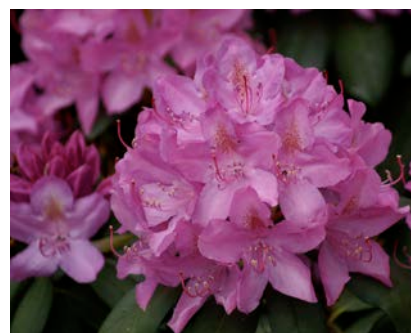
Gå dine arealer igennem for giftige planter, inden du sætter fårene ud, og hold især øje med, om der er en stor koncentration af giftige planter, når der er knaphed på føde. Flyt dine dyr, før de bliver så sultne, at de æder giftplanter.

Benbræk vokser, hvor der er kalkfattig jord. Den kan forårsage fotosensibilitet. Nordmændene kalder det for elverild, hvor huden ved ører, øjne og på ryg bliver solskoldet. Foto: Mogens Stendal.

Få gram taks slår får ihjel. Den kendes på nålenes lille sylespidse ende. Der er meget taks i haver og på kirkegårde, som kan være til fare for får.

Rhododendron er ligeledes giftig.

Mineraler er vigtige

Det er vigtigt at have et overdækket trug til mineraler til får på græs. Mineralerne skal skiftes ofte, og der skal fyldes op et par gange om ugen ved almindeligt tilsyn. Det er smart at have mineralerne i nærheden af vandet.

Gifttyde er en sjælden og smuk plante, der vokser ude i søer. Den er dødelig giftig og farlig, hvis det bliver tørke, og de sultne får æder søens vegetation. Søer med gifttyder skal hegnes effektivt ind.

Klovsygdomme

Får har bedst af at kunne holde klovene tørre. Skal fårene afgræsse våde enge, skal man sørge for, at de også har tørre arealer til rådighed. Så undgår man, at dyrene udvikler White Line Disease, som er skabt af mæg, der trænger op under hornet af de bløde klove eller den kan få revner imellem klovene, der udvikler sig til Almindelig Klovsyge.

Almindelig Klovsyge opdages ved, at fårene bliver halte. Den sygdomsfremkaldende bakterie (*Fusobacterium Necrophorum*) er den samme, som fremkalder klovbrandbylder hos kvæget. Bakterien kan trænge ind ved læsioner af klovene, hvilket især sker, når fårene går på våde arealer. Læsionerne kan være opstået ved græsning

af grove, skarpe græsser eller stubmarker. Sårene giver adgang for bakterier og evt. svampe, der æder sig ind i det beskadigede væv.

Samlet oversigt over vigtigste sygdomme ved naturpleje:

Sygdom	Hvornår er den særlig aktuel	Forebyggelse	Bekæmpelse
Anaplaspose	14 dage efter udbinding i skovflåtområder- især lam	Pour on middel	Antibiotika meget tidligt i forløbet imod feber og ledbetændelse
Louping Ill	Ved skovflåt	Pour on middel/vaccination	Ingen
Spyflueangreb	Varmt fugtigt vejr; vindstille; hvor lammene har tynd mave	Halekupering/klipning omkring endetarm inden fravænning Undgå bratte foderskift der medfører diarree	Antibiotika , insektmiddel
Græsmarkscoccidiose	Udbinding af lam på samme marker hvert år	Udbind får med nyfødte lam på skiftende marker	Coccidiostatica(Baycox)
Løbe-tarmorm	Især efter første juli; især i våde perioder efter lang tørkeperiode	Skift folde	Ormemedler
Leverikter	Især ved græsning i våde, ferske enge	Pas på ikke at indføre dyr med leverikter i besætningen	Der aftales et behandlingsprogram med specielt leveriktedræbende middel
Klovsyge (godartet)	Ved græsning af våde marker	Flyt til tørre marker Klovpleje	Isoler syge dyr Antibiotika
Forgiftning	Ved lang tids græsning af samme område, og der kun er giftige planter tilbage Hvis lam græsser alene	Sørg for at dyrene ikke er for sultne Lad får græsse sammen med lam Fjern de giftige planter eller hegn dem ind	Ørnebregne og Kær-Padderokker medfører B-vitaminmangel, hvilket giver stjernekeggere. Her hjælper injektion med B-vitamin. Nogle forgiftninger er ikke til at afhjælpe.
Mineralmangel	Især når fårene går på næringsfattig naturpleje	Sæt et tørt trug med mineraler	Giv mineraler, evt. som injektion (dyrlæge)
Sult	Får med lam på næringsfattig naturpleje	Gennemgang af dyr hver 14. dag og huldbedømmelse Flytning i tide Fravænning af lam ved 3-4 mdr.	Flytning, supplerende fodring

Naturforvalteren på Bornholm

Jan Seerups får passer årligt 300 hektar natur på Bornholm. Der er både offentlige og private jordejere, og Jan Seerup maner til omtanke, før man indgår aftaler. Udgifter og arbejdsopgaver er ofte mere omfattende, end det ser ud til.

Af journalist Anni Heiberg

Jan Seerups besætning

- 600 moderfår
- Gotlandske Pelsfår og GP/ Texel-krydsninger
- 1,5 lam pr. får
- Vædderlam får fuldt tilskudsfo-der og slagtes, når de er syv-otte måneder og vejer 40 kg levende
- Gimmerlam slagtes, når de er halvandet år og vejer 40-45 kg levende

Det kan lyde som en overmåde god forretning at få penge for at sætte sine får på græs. Og når prisen kan være helt op til 8.000 kroner pr. hektar, må lykken være gjort. Fåreavler Jan Seerup klager heller ikke. Han har et godt samarbejde med lodsejerne, som omfatter Naturstyrelsen, Bornholms Regionskommune, militæret og private. Men han har erfaret, at naturpleje er mere arbejdskrævende, end han troede.

Med årene er Jan Seerup blevet bedre til at vurdere udgifter og arbejdsbyrder på de forskellige arealer. Det betyder, at han har vendt underskud til overskud.

- Mit største sammenhængende areal er 160 hektar, mens de mindste bidder er på en kvart hektar. På det store areal får jeg omkring 500 kroner pr. hektar, mens jeg får knap 8.000 kroner pr. hektar for de mindste stykker. Prisen afhænger af, om der er vand, og om der er tilskud til arealet. 8.000 kroner kan lyde af meget, men fårene skal gå på de små stykker flere gange hver sommer, og jeg skal tilse fårene, mens de går der. Der er meget arbejde og transport forbundet med naturpleje, og man skal passe på, hvad man siger ja til, afgør Jan Seerup.

Hegn, adgangsforhold, vand og tilskudsmuligheder er nogle af de ting, der, udover størrelsen, er afgørende for prissætningen.

- Udgiften til vand er ikke uden betydning. På en fugtig sommer kan jeg spare 200 kubikmeter vand. Mange områder kan jeg ikke komme til med lastbil eller traktor, så jeg skal have en landrover og trailer. Det betyder, at

transportudgifterne løber op, siger Jan og vurderer, at han kører 40.000 km om året for at tilse og flytte sine får mellem de 40-45 områder, som arealerne fordele sig over.

Kontrakterne

Jan Seerups 600 moderfår afgræsser omkring 300 hektar på et år, og omkring 65 procent af arealet tilhører Naturstyrelsen, ti procent Bornholms Regionskommune, ti procent private, mens resten tilhører militæret.

- Ved Naturstyrelsen er prisen beregnet ud fra udgifterne. I starten havde jeg kæmpe underskud, fordi udgifterne var større, end jeg havde regnet med. Jeg får en hyre pr. hektar, og jeg søger selv tilskud til arealerne. Hvis tilskuddet forsvinder, får jeg mere fra Naturstyrelsen. Her har jeg fem års kontrakt. Ved kommunen får jeg 8.000 kroner pr. hektar, fordi der er en masse små arealer uden vand og uden tilskudsmuligheder. Her har jeg kun et års kontrakt.

- Det er ønskeligt med 10-15 års kontrakter, men jeg har aldrig oplevet mere end fem år. Det kan være svært at få et lån i bedriften, når man ikke kan se længere frem, og det tager lang tid at skabe et kulturlandskab, siger Jan Seerup.

Mange private arealer er ofte kategoriseret som "naturperler", og det er attraktiv afgræsning.

- Her er tilskuddet højere, og det giver en god økonomi. Desværre er mine private områder plaget af en speciel type flåter, der betyder, at jeg ikke kan have lam dernede. De dør som fluer. Det er

Jan opnår gode aftaler med statsskoven, og han holder selv hegnene i orden for at tjene ekstra på naturplejen.

sådan noget, man kan opleve, påpeger Jan Seerup.

Naturplejen

Når Jan Seerup aftaler afgræsning af et nyt område, går han arealet igennem for giftige planter. Og er han i tvivl, henter han hjælp fra en biolog.

- Det er vigtigt at aftale med lodsejeren hvilke planter, der skal bevares og hvilke, der skal holdes nede. Ud fra det skal jeg beslutte, hvor mange får der skal sættes på og hvornår. Hvilke forventninger har lodsejeren? Skal arealet ligne en golfbane eller et stykke vedligeholdet natur? Det er vigtigt at få talt om,

< Jan Seerup har plejet Bornholms smukkeste naturarealer siden år 2000, og han har stædigt kørt forretningen op trods finanskrisen, skambid fra hunde, lukning af det sidste lammeslagteri og andre udfordringer.

hvor hårdt arealet skal afgræsses.

- Inden man indgår aftaler, skal man også vurdere, hvor meget mad der er til fårene på området. Jeg forstår ikke, at nogle betaler for at få lov til at afgræsse naturområder. Ved reel naturpleje taber fårene sig, fordi der ikke er mad derude.

Om sommeren er der meget tilsyn med fårene, fordi lammene skal tilses for blandt andet spyfluer, indvoldsorm og diarré.

- Det kan virke nemt at have dyr på græs, og de kan se godt ud, men pludselig kan det hele kuldsejle på grund af tynd mave eller andet. Det er vigtigt at være i kontakt med fårene hele tiden, man må ikke falde i søvn. Jeg bruger mine hunde til at drive rundt med fårene, på den måde kan jeg se, om der er nogle, der falder fra, siger Jan Seerup.

Når Jan tilser sine får, har han altid lokkemad med. Fårene skal vide, at der sker noget godt, når han kommer.

- Et tamt dyr er til at arbejde med, og fårene har lært, at der sker noget godt, når de følger mig. Det har lettet mit arbejde ufatteligt meget. Men man skal aftale med lodsejeren, om man må give lokkemad.

I mange tilfælde har Jan Seerup også aftaler om, at han står for reparation af hegn mod betaling.

- Jeg er den, der kender hegnet, og jeg renoverer hegn mod timebetaling. Det

er gode ekstraopgaver. Man skal være om sig for at få ekstraopgaver, ellers hænger økonomien i naturplejen ikke sammen.

Avlsarbejdet

Jan Seerup har praktiseret naturpleje i 15 år, og han arbejder målrettet mod at avle dyr, der egner sig godt til opgaven.

- Man skal aflæse, hvilke får der klarer sig bedst derude. Det tager mange år at tilvænne en besætning til de barske forhold. I starten prioriterede jeg de får, der havde den flotteste pels og store lam, men det gav dårlige moderdyr. Nu ser jeg, hvilke får der klarer sig bedst. Det har gjort det meget lettere for mig, siger Jan Seerup.

Det er hårdt arbejde for fårene at være naturplejere, og Jan Seerup har erfaret, at vinteren er den mest ideelle periode til naturpleje. Her går fårene hårdere til det tørre græs, buske og træer, og fåreavleren slipper for staldarbejde og bortskaffelse af møg.

- Det giver bedre økonomi, mindre arbejde og betydelig bedre naturpleje. Fårene får den tilskudsfoder, de skal have, men de græsser samtidig for at fylde vommen. I starten havde jeg mine dyr på stald fem-seks måneder, nu er de kun inde to måneder i forbindelse med læmning.

Gode råd

- Avl på de får, der klarer sig bedst
- Sørg for at få lønnede ekstraopgaver
- Vinterafgræsning giver god naturpleje, bedre økonomi og mindre arbejde
- Hyppigt opsyn er vigtigt
- Spørg erfarne kolleger til råd og lav erfa-grupper

Jans hyrdehunde er en god hjælp. Her ved flytning på Hammerknuden.

Jan Seerup har investeret i professionelt udstyr til at håndtere får og lam.

Græsningsaftaler

En græsningsaftale skal gøre alle tilfredse – både lodsejer, publikum og fåreholder. Her græsser fårene ved Gudhjem og holder birketræerne nede.

Det skal du holde øje med, inden du indgår en græsningsaftale.

Af cand. Agro. Annette Rosengaard Holmenlund

Det kan være svært at få overblik over udgifterne, når man skal give tilbud på græsning af et areal. Her er det en god idé at fastsætte prisen på afgræsning ud fra oversigten over græsningsklasser. Klassificeringen går fra 0 til 5. Nul er de magreste arealer, og her er der store omkostninger ved afgræsning. Fem er de bedste arealer, som kan græsses gratis.

Skal man indgå græsningsaftaler, må man prøve at finde den græsningsklasse, der ligner det pågældende areal bedst. Priserne er nettopriser, og ansøgning af hektarstøtte eller tilskud for Miljøvenlig Jordbrugsdrift (MVJ) i særlig følsomme landområder (SFL) indgår ikke.

Laver man en lejekontrakt, hvor enkeltbetalingsrettigheder og de andre støtteordninger skal søges af lejer, bør man

kontakte sin landboforening, så satskerne kan ajourføres, kravene til græsningsresultatet tjekkes og konsekvenser af manglende godkendelse af EU-kontrollen kan blive indført i kontrakten.

Læs mere i pjecen: "Naturpleje i Praxis", som kan downloades fra www.landbrugsinfo.dk.

Græsningsklasse	Beskrivelse	Betaling til hyrde
0	Små lyngheder og klippearealer uden vand. Hegnet af lodsejer.	3.500 pr. hektar
1	Store heder eller klippearealer langt hjemmefra og uden vand. Hegnet af lodsejer.	2.500 pr. hektar
2	Våde enge. Kan være attraktive, hvis der er sammenhæng med tørre arealer og lokalt tilsyn med dyrene (max 10 km fra gården). Hegnet af lodsejer.	1.000 kr. pr. hektar
3	Agerjord eller frøgræsarealer, store og sammenhængende arealer (max 10 km fra gården). Her skal fåreavler normalt vande og opsætte mobilt hegn.	Pris ca. 300 kr. pr. hektar
4	Produktive, store, sammenhængende arealer max 5-10 km fra gården. Vand og mulighed for ly og læ.	Græsses uden betaling, hvis lods-ejer har opsat hegn
5	Attraktive, store sammenhængende arealer tæt på gården. Vanding og mulighed for ly og læ.	Ingen betaling. Kan evt. betale sig at hegne ved længerevarende aftale.

< Det kræver energi, tid og vandressourcer, hvis der ikke er vand på et græsningsareal. Her er Jan Seerup kørt med vand til Hammerknuden, fordi de lokale vandhuller er tørret ud. En aftale med ejere af lokalt vand er en bedre løsning.

> Vand i balje med flyder kan flyttes rundt og vare flere dage.

Supplerende fodring

Når man har kørt får ud på fjerne græsningsarealer, er det fristende at køre foder ud til dem på disse arealer f.eks. i tørkeperioder. Fodring er ikke godt, hvis formålet med afgræsningen er at fjerne næringsstoffer. Får æder gerne proteinrigt foder og udskiller overskuddet af kvælstof i urinen. Æder fårene foder ved trug eller foderhæk og afleverer gødning og urin i marken, vil fårene tilføre mere næring, end de fjerner. Derfor er flytning til en nærliggende knapt så

værdifuld "reservegræsmark" en bedre løsning. Derfor bør udbydere af afgræsning overveje, om de kan finde arealer til brug som reservegræsmarker og lade disse indgå i en græsningsaftale.

Ormebehandling

Ved gentagen afgræsning af samme arealer med får bliver ormekur nødvendig. De fleste ormemedler dræber ikke alene orm i fårene, men også regnorm på marken og de skarnbasser og andre

organismer, der skal nedbryde gødningen. Det er derfor bedst at give ormekur, mens fårene græsser på marker, der kan omlægges, så ormekuren ikke spredes på de følsomme naturarealer.

< Får vil gerne have adgang til skygge og lægger sig, hvor vinden holder fluer væk, og udsigten er god. Her væddere på slotslyngen Bornholm.

Er der offentlig adgang til arealet, skal hunde holdes i snor, og besøgende skal respektere fårene. Foto fra Gjellerodde hvor fårene nu har bekæmpet hybenroserne.

Bør påhvile lodsejer ved vedvarende afgræsning:

- Opsætning af hegn
- Vedligeholdelse af hegn – dog kun skader, som tager længere tid (f.eks. over en time) at reparere
- Opsætning og vedligehold af turistsikre låger
- Rensning og vedligehold af færister
- Etablering af vanding

Sjældne blomster skal beskyttes og ikke overgræsses. Her en blomstret fladbælg fra Hammershus. Foto: Finn Hansen, Natur Bornholm.

Der skal være enighed med biologerne om, hvordan den fredede flora stimuleres af fåregræsning. Overgræsning duer ikke, men ingen græsning kvæler orkideen.

Overvejelser for fåreavler og lodsejer

Fåreholders overvejelser før start af naturpleje:

Passer naturpleje ind i min nuværende drift?

- Passer racen til naturpleje?
- Passer stalden til naturpleje?
- Er jeg dygtig nok til hyrdearbejdet?
- Kan jeg skaffe gode hyrdehunde?
- Kan jeg skaffe folk til hjælp og afløsning?
- Kan jeg få en stabil, favorabel afsætning for slagtelammene?
- Er der afsætningsmuligheder for uld eller skind?
- Kan jeg lave hyrdehundeshow eller andet til supplerende indtægt?

Vurdering af græsningsarealet

- Er der tilstrækkeligt foder på arealet?
- Er der mulighed for dagligt tilsyn på området?
- Er der mulighed for skygge, læ og tørt leje?
- Sørger lodsejeren for vand og hegn?
- Er der adgang for turister og er færste og låger i så fald i orden?
- Er der fare for løse hunde (som kan angribe mine får)?
- Er der fare for tyveri af fårene?
- Må væddere være på arealet?
- Vil lodsejeren skaffe aflastningsarealer eller tillade suppleringsfodring?
- Må fårene få mineraler?
- Vil lodsejeren dække omkostningerne for naturplejen?
- Er der god forståelse for et samarbejde fremover med lodsejer?
- Kan arealet være med til at skabe god PR for mine får og deres produkter?

Lodsejers overvejelser før udbud af areal til afgræsning med får:

- Kan fårene levere den naturpleje, som er målet for arealet?
- Kan får æde de uønskede vækster?
- Er der særlige botaniske sjældenheder, der skal beskyttes?
- Kan der findes suppleringsarealer til får ved ormebehandling eller ved fodermangel?
- Er der penge til at investere i hegn, låger og færste?
- Kan der leveres frisk vand til dyrene?
- Kan aftalen omfatte samgræsning med andre dyrearter end får?
- Kan lodsejer tilbyde dagligt tilsyn og hermed reducere udgift for afgræsning?
- Skal arealerne ryddes i forbindelse med afgræsningen?
- Skal publikum kunne færdes på arealet?
- Hvilke skilte skal/må sættes op?
- Kan væddere færdes på arealet?
- Er der god kemi mellem fåreholder og lodsejer?
- Er fårene en fordel for publikums oplevelse af arealet?
- Kan publikum-events med fårene tillades og tilføre arealet god omtale?

Udgifter til pasning af får og hegning af hedeareal – et eksempel:

Et hedeareal på 160 hektar skal afgræsses med 160 får. Arealet ligger 25 km fra fåreavlerens bopæl. Der opsættes hegn samt færste, så man kan køre igennem arealet.

Udgifter til pasning (ved 21 uger på græs)

Pasningsopgave	Hyppighed (inkl. transporttid)	Tidsforbrug, timer
Ugentligt tilsyn	3,5 tilsyn pr. uge á 1,5 t	110
Hasteudkald ved uheld (hund i folden eller halte får)	1 ud kald pr. uge á 2 t	43
Behandling af alle får	0,5 gennemsyn pr. uge á 4 t	42
Vinterpasning	0, 5 t pr. vinterdag	105
I alt pr. år	160 får	300

Hegning af 160 ha

Materialer	Stk. priser	Udgift, kr.
Hegn	5.600 m á 20 kr. pr. meter	112.000
Færste	4 stk. á 10.000 kr.	40.000
Låger	4 stk. á 4.000 kr.	16.000
Strømkilde	1 stk. á 8000 kr.	8.000
Hjørnepæle	20 stk. á 250 kr.	5.000
Fræsning af hegnslinje		10.000
Etableringsudgift i alt		191.000
Etablering i alt pr. ha	160 ha	1.195

Årlig udgift til hegning - overslag

Udgiftstype		Udgift, kr. pr. år
Etablering	191.000 kr. fordelt over 20 år	10.000
Vedligeholdelse	Reparation af hegn pr. år	10.000
Udgift i alt pr. år		20.000
Udgift pr. år pr. ha		125

Husk, før I laver en græsningsaftale:

- Læg alle udgifter frem og se om græsning kan give hyrden et levebrød.
- Undersøg om der kan søges MVJ-tilskud og tilskud til hegning (brug landboforeningen).
- Undersøg om græsning vil skabe liv i landskabet til gavn for hyrdens indtjening og lodsejerens omdømme.
- Skriv alle aftaler ned, så man ved, hvad man forventer af hinanden både etisk, arbejdsmæssigt og økonomisk.

Fåreracer i naturpleje

Visse fåreracer er som udgangspunkt særdeles velegnede til naturpleje, men også mindre oplagte racer kan løse opgaver i naturplejen.

Af cand. agro. Annette Rosengaard Holmenlund

Valg af fårerace:

- Til hede og krat vælges de nordiske får.
- Til lidt bedre græs kan Dansk Landrace, Gotlandsk pelsfår, Rygja og Såne vælges
- Til de gode arealer bruges kødracer

Er arealer for dårlige til dine dyr, kan du vælge at lade være med at bruge får, der skal have lam. Brug evt. udsætterfår eller beder (kastrede vædderlam, der lever i årevis) i stedet.

Fåret er Gotlandsk Pelsfår imens lammene er Texel krydsninger.
Foto: Finn Hansen, Natur Bornholm

Forudsætningen for at en race bliver ved med at være god til naturpleje er, at den bruges til dette. Lader man får leve ekstensivt, dvs. udendørs læmnin-ger og kun vinterfodring i kolde perioder med sne, så vil de får, som klarer mosten kunne bringe deres gener videre.

Tager man derimod fårene på gode mar-ker og fodrer dem med korn om vint-eren vil man få dyr, der bedst egner sig til disse vilkår også selv om racens oprin-delige egenskaber var til naturpleje.

Nordiske racer, der er gode til at rydde krat:

- Spælsau
- Gutefår
- Lühneburger
- Islandske
- Færøske

Danske fåreracer, som har levet under meget vilde vilkår er Klitfåret/ Hulsigfåret og Ertebøllefåret. Afhængig af det miljø dyrene er udvalgt i, efter racen er sam-let, er nogle af disse også gode natur-plejefår.

Marskfåret er særligt tilpasset de våde strandenge, og deres uld på mave og hoved holder dem tørre og varme året rundt.

Det Gotlandske Pelsfår bruges i en stor besætning på Bornholm til naturpleje. Fårene har den fordel at skindene er meget eftertragtede både fra får og lam. De er efter nogle generationer ble-vet dygtige til naturpleje. Vinterfodring med god ensilage og læmning på stald har dog været en forudsætning for, at de relativt højtydende dyr har kunnet få energi til deres to lam. Deres gode bevægelser kan dog bringe dem langt ud i naturen.

Det danske Sånefår er tilpasset græs-ning i parker og stammer oprindeligt fra kødfår. De har god bevægelse og kan græsse næringsrig natur.

De fleste kødfår som Suffolk, Shropshire, Texel, Oxforddown og Dorset er gode at bruge som vædderrace, hvis man vil lave tidlige lam, der evt færdigfodres på stald. Det er kun i tilfælde af gode græs-arealer, at sådanne racer skal bruges. De giver hurtigvoksende lam med gode slagtekroppe.

< Gutefåret stammer fra Svenske Ytegangsfår. Dvs. får der ikke har været på stald. Disse går i Mols Bjerge. Vædderne har flot svungne horn, og målet er, at de selv fælder deres uld. Det er en bevaringsværdig race i Sverige.

> Vi har haft Lühneburgerfår i Danmark siden 1930'erne. Disse er nøjsomme hedegræssere.

< Gammelnorsk Spælsau græssede øen Hjelmsø indtil 2010. De har klaret sig uden nogen ind-blanding, men Dyreværnet og politiet lavede for mange klager, og ejeren mistede modet med dette fantastiske projekt.

Foto: Kjeld Malthes Bruun. Racerne tilhø-rer North Atlantic Native Sheep Breeds. Se www.sheep-isle.dk

Får og hedebrande genskaber heden

Heden er et kulturlandskab, som kun vil overleve ved hjælp af græssende dyr. Samtidig skal lyngplanterne brændes af hvert 10.-15. år for at bevare livskraften.

Af cand. Agro. Annette Rosengaard Holmenlund

Mons Kvamme brænder den gamle hede vest for Trehøje i Herning Kommune marts 2011.

Mennesket har skabt kulturlandskabet igennem de sidste 4000 år, og blandt andet de mange gravhøje er tegn på, at heden har givet gode livsbetingelser for vores forfædre fra bronzealderen og frem til det 20. århundrede.

Først da udviklingen gik så stærkt, at menneskene ikke havde tid til at passe de græssende dyr, måtte heden vige pladsen for opdyrkning eller tilgroning med træer. Mange områder er, efter heden blev opdyrket, forsøgt bevaret og fredet som kulturarv, men det er ikke muligt at bevare et kulturlandskab, uden den oprindelige hededrift sættes i system med både græssende dyr og afbrænding.

På mange fredede arealer står hedelyngen nu over 40 år gammel og er som følge af alderen meget følsom for både frost og angreb af lyngens bladbille. I de senere år har lyngen mange steder ikke blomstret ordentligt og unge lyngplanter er blevet skygget væk af grove græsarter som blåtop og bølget bunke.

Sæt mål for heden

Statsskovene og private begynder nu at afbrænde heden, men det er vigtigt at sætte sig nogle mål for naturen, inden man bare fyrer den af. Skal der ikke afgræsses, er det nemlig ikke sikkert, at brændingen giver det ønskede resultat med spændende planter og dyr. Ofte opformeres blåtop og andre skyggende græsser efter en brand. Derfor er afgræsning nødvendig, hvis den nyspirede lyng skal få overtaget.

I Herning kommune har fårehyrder, landmænd, konsulenter og kommune i fællesskab arbejdet med at afbrænde mosaikker i heden for at skabe fornyelse og nye vækstmuligheder for dyr og planter. Brandene har alle været ledet af den erfarne botaniker Mons Kvamme, som har 35 års erfaring i afbrænding i Norge, blandt andet fra Lyngheicentret på skærgårdsøen Lygra udfor Bergen. Han kæmper for at bevare de smukke hedearealer på Norges Vestland, og gennem brændekurser har han videregivet erfaring og inspiration til at opretholde hededriften på vigtige arealer.

Afbrænding i praksis

Mons Kvamme overlader ikke en brand til tilfældigheder. Han sørger for at der altid er rigeligt med mandskab, og at fronten af branden ikke kan løbe for langt. Gamle heder er en krudttønde, hvis ilden får for hårdt fat, og det er derfor meget nødvendigt at brænde kontrollerede brandbælter, så man ikke ender med at lave en naturkatastrofe i stedet for at stimulere udbredelsen af arter. Det første år har man ikke nogen naturlige brandveje, og her må man være omhyggelig med at afbrænde disse under fuld kontrol, inden man slipper en større ild løs. Så snart man har brændt hede i nogle år i træk, kan man lave en brand, der naturligt vil slukke op til de flader, som brændte året før.

Mons Kvamme har besøgt Herning Kommune to år i træk. Her har han sammen med fårehyrden Berit Kiillerich fået

Fordele ved brænding og afgræsning

- Ny lyng spirer frem
- Ung lyng er mere livskraftig
- Bedre fødetilbud i afgræsningen
- Større variation af flora og fauna

uddannet et korps af frivillige, dygtige brandfolk, der er ivrige efter at bruge deres kundskaber i de følgende år. Det er bedst at brænde om vinteren, når der er barfrost, for der må ikke gå ild i muldlaget. Det er ikke tilladt at brænde efter 1. april. De frivillige har alle meldt sig og kan indkaldes, så snart der er brug for at brænde mere lyng af i efterårssæsonen.

Lyngen bør afgræsses, og hvert år bør 5-10 % afbrændes. Lyng er tilmed glimrende friskt vinterfoder. Balanceret drift med græsning og små brændinger vil give smukke mosaikker med livsbetingelser for spændende lysåben natur med rigt varieret dyre- og planteliv, som det oprindelige kulturlandskab bød på, dengang vi levede af fårene på hederne.

< Får på Lühneburger Heide lever af lyng som eneste grovfoder om vinteren.

Værdifuld natur mangler pleje

Tal fra Videncentret for Landbrug viser, at der er stort behov for en øget indsats i naturplejen. Det vurderes, at knap halvdelen af Danmarks naturarealer er uden pleje eller plejes mangelfuldt.

Her i Paradisbakkerne, hvor målet er at genskabe de gamle overdrev, er fårene næsten ikke i stand til at finde føden, fordi det oprindelige græsningslandskab er groet til i enebær, skov og senil lyng.

I Danmark er der omkring 382.000 ha naturarealer på land, der er beskyttet efter Naturbeskyttelseslovens § 3. Det er naturtyperne enge, strandenge, overdrev, heder og moser. Det er lysåbne naturtyper med lang kontinuitet, som typisk har stor biologisk mangfoldighed, og som derfor betragtes som særlig værdifuld natur. Det svarer til 8 % af det samlede areal i Danmark.

Et væsentligt problem i forhold til at sikre sammenhængende græsningsarealer er, at ca. 85 pct. af de plejekrævende arealer er under 5 ha, heraf er næsten 50 pct. under 1 ha. Det vurderes, at knap halvdelen af disse arealer (godt 150.000 ha) enten er uden pleje eller plejes mangelfuldt. Undersøgelser viser endvidere, at ca. 80 pct. af alle de plejekrævende § 3 arealer er privatejede. Det giver store udfordringer i forhold til at sikre pleje af disse arealer, men tydeliggør også nødvendigheden af, at der sker en målrettet og prioriteret indsats for at sikre incitament og interesse for afgræsning hos de private lodsejere.

Natura 2000-områderne

Danmark skal som de øvrige EU lande opfylde Habitatdirektivets forpligtigelser om at sikre og bevare gode forhold for en række udpegede arter og naturtyper. Målet er at sikre eller fastholde gunstig bevaringsstatus. Den første opgørelse viser, at 78 pct. af de lysåbne naturtyper er i ugunstig tilstand. Der er i Grøn Vækst opsat et mål om, at 130.000 ha skal plejes i Natura 2000-områder. Heraf skal 110.000 ha plejes via frivillige aftaler med lodsejerne via Landdistriktsmidlerne. De sidste 20.000 ha er heder, hvor der skal ske en engangsforanstaltning som afbrænding, afskrælning m.m.

Af de 110.000 ha vurderes det, at ca. 75.000 ha skal afgræsses inden for Natura 2000-områderne. Det vil kræve, at skønsmæssigt 32.000-33.000 ammekøer inkl. hunopdræt skal afgræsse arealerne (i gennemsnit 2 ha pr. moderdyr). Det vides pt. ikke, hvor stor en del af naturarealerne i Natura 2000-områderne, der i dag afgræsses.

I dag er der i Danmark ca. 100.000 ammekøer fordelt over hele landet – dvs. såvel inden for som uden for Natura 2000-områderne. Natura 2000-områderne inkluderer under halvdelen af alle landets § 3 arealer. Derfor vil der også være et stort plejebestand uden for Natura 2000-områderne.

I dag er gennemsnitsstørrelsen for kødkvægbesætninger ca. 12 ammekøer. Hovedparten er derfor fritidsbrug, der primært har interesse i at afgræsse arealer omkring ejendommene.

Konklusionen er, at der er et stort og akut behov for at skaffe græsningsdyr til pleje af de lysåbne naturarealer.

Der er opsat politiske målsætninger om, at der skal gøres en indsats for at få plejet arealerne, men der skal gøres en stor indsats for at gøre det attraktivt for dyreholdere at sætte deres dyr ud på de ekstensive, men værdifulde naturarealer. Dertil kommer at sikre, at den pleje, der foretages, er hensigtsmæssig i forhold til de mål, der opstilles med plejen.

Kilde: Naturpleje i praksis. Videncentret for Landbrug, 2011

< Sådan skal en græsset lyngheide se ud: Mosaikker af lyng blandet med græs. Her græsser fårene hele året, og hver 10. år afbrændes lyngen. Lynghedecentret i Lygra.

> I gamle dage græssede fårene på udmarken, men blev drevet sammen i en stald om natten, hvor de afgav gødning til de dyrkede marker. Hermed forblev lynghederne næringsfattige. Dette er genetableret på Lynghedecentret i Lygra ved Bergen.

Om forfatterne:

Annette Rosengaard Holmenlund, Sheep and Goat Consult, har i samarbejde med Dansk Fåreavl skrevet hovedparten af artiklerne. Hun har taget alle fotos i temahæftet, hvor der ikke er angivet andre fotografer.

Annette Rosengaard Holmenlund var 1997-2004 fåre- og gedekonsulent ved Videncentret for Landbrug. I 2004-2005 arbejdede hun med naturplejeprojektet Bornholmerfår i Bornholms Regions Kommune og var konsulent for demonstrationsprojekter med fårehyrde Jan Seerup, hvor naturplejekontrakterne med Statskoven fik faste rammer, og Hammershuslam blev søsat. Desuden havde hun et demonstrationsprojekt med fårehyrde Berit Kiilerich ved Ringkøbing Fjord.

Bogen *Hyrdetimer – Håndbog i fårehold og naturpleje* blev udgivet i 2007 og er nu solgt i 1200 eksemplarer. Håndbogen findes på bibliotekerne og kan købes hos forfatteren Annette Holmenlund eller via Dansk Fåreavl.

Annette har løbende undervist landbrugsskoleelever og afholdt kurser i naturpleje for begyndere og mere øvede fåreholdere såvel som for kommunale og statslige naturplanlæggere. I 2009-2011 deltog hun i EU-projektet Sheepskills sammen med fårehyrde Berit Kiilerich, hvor fårehyrden kan opdatere og tilføje de nye kundskaber, udviklingen har tilføjet dette gamle erhverv. Se www.hyrdetimer.dk og www.sheepskills.eu.

Annette kan kontaktes på tlf. 86 97 97 17 eller annette@hyrdetimer.dk.

Journalist Anni Heiberg, Filmbyen, Aarhus, har været redaktør på temahæftet og er forfatter til enkelte artikler i hæftet. Anni Heiberg er freelancer og redaktør for FÅR, Tidsskrift for Dansk Fåreavl.

Anni kan kontaktes på tlf. 24 25 58 47 eller mail@anniheiberg.dk.

Øvrige temahæfter fra Dansk Fåreavl:

- * Fåreracer
- * Økonomi i lammeproduktion
- * Staldindretning
- * Kom godt i gang

Hæftet kan bruges frit, men udvælges dele skal forfatterne citeres. Anvendes billeder i andre sammenhænge, spørges fotografen.

Vi håber, at dette hæfte vil skabe muligheder for, at flere får kommer ud i landskabsplejen!